

Osmanlı Devleti'nde Millet Sistem ve Süryaniler

The Millet System and the Assyrians in the Ottoman Empire

**Ebubekir Sofuoğlu¹
İlke Nur Akvarup²**

Özet

Kuruluşundan kısa zaman sonra Anadolu'daki topraklarını genişleterek çeşitli gayrimüslim tebaayı hâkimiyetine alan Osmanlı Devleti, bu duruma uygun politikalar üretmek zorundaydı. Bu sebeple "Millet Sistemi" Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaayla ilişkilerini uyum içinde yürütmesini ve tebaasını memnun etmesini sağladı. Bu çalışmada, millet sistemi içerisinde, 19. yüzyılın sonlarına kadar ayrı bir millet olmasa da, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış olan Süryanilerin tarihsel dönüşümleri ele alınmıştır. Bu sıralamada sadece Osmanlı hâkimiyeti dönemine değil, öncelikle Süryanilerin nasıl Hristiyan olduğuna, daha sonra Roma devletiyle olan çatışmalarına ve Hristiyanlığın ayrımında Süryanilerin nerede durduğuna değinilmiştir. İslam yönetimiyle Hz. Ömer döneminde karşılaşan Süryaniler, bu zamandan sonra İslam devletleri hâkimiyetinde, dinlerini, geleneklerini özgürce devam ettirebilmişlerdir. Çalışmanın son kısmında ise, Osmanlı Arşivi vesikalarından yararlanarak, bağlı buldukları Ermeni Patrikliğiyle ilgili sorunları, Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasına, Süryaniler özelinde nasıl davrandığı ve sorunlara nasıl cevap verildiği işlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında, Süryanilerin Osmanlı idaresine olan tepkileri de ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Süryaniler, Millet sistemi, Ermeni Patrikliği, Gayri Müslim Tebaa.

¹ Doç., Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

² Yüksek lisans öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Abstract

After the establishment, while expanding its territory, Ottoman power dominated over variety of non-Muslim society. And the empire must produce new policies for its new subjects. For this reason “The Millet System” helps the ottoman empire establish a relation with its non-Muslim subjects in harmony. This study tries to explain, Assyrians historical development process which lived from 16. Century without part of millet system, under the Ottoman rule. This order is not only consist of the period of Ottoman rule, it is mentioned, primarily, how the Assyrians became Christian, and conflicts between the Roman state, and then where Assyrians stand for during the period of differentiation in Christianity. Assyrians met the Islamic rule during the period of caliph Omar, after this time they live freely their religion rituals and their traditions. In the last part of study, there was mentioned, problems with Armenians patriarchate, which Assyrians were subjected, and how Ottoman Empire deal with problems and how the Assyrians relations with state.

Keywords: *Ottoman Empire, Assyrians, Nation System, Armenian Patriarchate, Non-Muslim Subjects*

Giriş

Anadolu'da küçük bir beylikken izlemiş olduğu devlet ve yönetim siyaseti ile sınırlarını genişleten Osmanoğulları, kısa süre içerisinde geniş bir alana yayılmayı başarmışlardı. Bu süreçte aynı zamanda, birçok devletle iyi ilişkiler kurmuş ve sınırları içerisine dâhil etmiş olduğu tebaanın can ve mal güvenliğini de temin altına alan politikalar izlemişlerdi. Osmanoğulları'nın, fetih siyaseti ile birlikte, tebaanın can ve mal güvenliğini esas alan bu dikkatleri sayesinde, idaresi altındaki milletlerin çeşitliliğinde artış olmuş ve böylece de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler yoğunluk kazanmıştı. Bu şekilde, milletlerin çeşitliliğinin ve yoğunluğunun artması, devlet içerisinde bir takım uyum ve düzen politikalarını yenileme, devleti, Müslim-Gayrimüslim ilişkileri zemininde yeniden bu duruma göre tesis etme ihtiyacını da beraberinde getirmişti.

Osmanlıların idaresi altına giren Gayri Müslimlere yönelik izlemiş oldukları dini, hukuki, sosyal ve ekonomik politikalar temelinde, İslam hukukuna dayanmakla birlikte Osmanlılar, kendilerinden önceki İslam devletlerinin uygulamış oldukları politikalarından da faydalanmışlardı. Devletin, yayılma gösterdiği alanlarda asırlardır yaşayan Hıristiyan nüfusun çoğunlukta olması ve bu nüfusun her fetihle artması, Osmanlıları daha önceki İslam devletlerinin uygulamış oldukları politikaların ötesine geçmeye mecbur bırakmıştı. Devletin genişlemesiyle, Osmanlı idarecilerinin karşısına çıkan bu mecburiyet sonucu da, Gayri Müslim tebaanın, ibadetlerini de rahat yapabilecek şekilde elverişli hayat şartları sunma konusunda, Osmanlıların başarılı oldukları da tarihte karşılaşılan örneklerden de bilinen bir husustu.

Gayrimüslimlere tanınan bu hoşgörü ve haklar, İstanbul'un alınmasıyla birlikte Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı devleti hâkimiyeti altına girmiş olan halklara geniş haklar tanınması süreciyle yeni bir boyut da kazanmıştı. Bu çerçevede, İstanbul'daki Rum Patrikhanesi de Osmanlı idaresi altına girmiş ve böylece de mevcut durumdaki kilisenin idari teşkilatı da Osmanlılara bağlı hale gelmişti. Rum Patrikhanesi ile ilgili bu uygulamanın yanı sıra, Fatih Sultan Mehmet'in farklı bir mezhebe mensup olan Ermeniler için bir patriklik kurdurması da gayrimüslim tebaanın dini kurumsal yapılanmasının başlangıcı olmuştu (Kenanoğlu, 2004: 32).

Fatih döneminde başlamış olan bu hukuki süreç, gayrimüslim halka her türlü idari ve dini işlerini düzenleme imkânı tanımıştı. Devlet, cemaatlerin dini işlerine karışmaz ancak dini liderlerin idari sistem içerisinde de yer almalarından dolayı sadece bu kişilerin, cemaatin kendi içinde yaptığı

seçimden sonra onların atanmasına nezaret ederdi. Ayrıca devlet, cemaatler içerisindeki medeni hukuka karışmaz, her cemaat kendi dini ve hukuki kuralları içinde yaşardı (Demirağ, 2002: 17).

Bu şekilde, gayrimüslim halkın hoşgörü ve güven içerisinde yaşaması için uygulamaya konulan ve devlet içerisinde uyum ve düzeni sağlayan bu sisteme de “Millet Sistemi” adı verilmişti. Ancak, “Millet” kelimesi bugünkü kullanımından farklı olarak dini cemaatleri ifade etmek için kullanılırdı. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’ndeki Gayri Müslimler, din ve mezhep aidiyetlerine göre gruplanmış ve yönetilmişlerdi. Osmanlı Devleti, Müslümanları tek bir millet, gayrimüslimleri ise din veya mezheplerine göre farklı farklı milletler olarak tanımlamış ve bu milletlerin siyasal, yönetsel ve sosyal organizasyonlarını bu ayırım temelinde geliştirmişti (Türköne, 1995: 42). “Millet” kelimesinin bugünkü irki aidiyeti ifade eden anlamı ise, Osmanlıların ancak son dönemlerine doğru kullanılır hale gelmişti.

Bu anlayışla, Osmanlı millet sistemi içerisinde yer alan milletlerden biri de Süryanilerdi. Süryanilerin de millet sistemine dâhil edilmesi yaşadıkları bölgelerin 16.yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte mümkün olmuştu. Ancak öte yandan, Süryanilerin İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlı olmaları da onların millet sistemi içerisinde resmi bağlamda ayrı bir millet olarak ifade edilmemesi sonucunu getirmişti (Özcoşar, 2006: 51).

Hıristiyanlığın en eski temsilcisi olarak kabul edilen Süryaniler, Hıristiyanlık tarihinde inanç ve kilise teşkilatları bakımından önemli rollere sahiptilerdi. Osmanlı idaresi altına girinceye kadar yaşadıkları bölgenin otoritelerince baskılara maruz kalan Süryaniler, Osmanlı idaresiyle birlikte, inançlarını daha rahat yaşama imkânı elde etmişlerdi (Aslan, 2010). Bu makalede ilk ele alınacak konu olarak, Osmanlı idaresine 16. yüzyılda dâhil olan Süryanilere verilen adın, tanımı konusundaki tartışmalar ve bazı güçlükler ele alınacaktır. Süryanilerin adı hakkındaki tartışmalar genel olarak üç yaklaşım altında incelenir. Bu yaklaşımlardan birincisi, coğrafi yaklaşımdır. İkincisi ise, tarihi olay ve kişileri temel alan yaklaşımdır. Üçüncü yaklaşım da filolojik yaklaşımdır. Süryanilerin kendi içinde sürdürdükleri tartışmalarda da bu konu üzerine iki ana yaklaşım vardır. Birincisi, muhafazakâr kesimin yaklaşımı, ikincisi ise modernist ulusçu kesimin yaklaşımıdır. Bu iki yaklaşımın da 19. yüzyılın din merkezli toplumundan ulus merkezli toplum modeline geçiş sürecinde şekillendiği de vurgulanmaktadır (Özcoşar, 2006: 13).

Buradan hareketle, yukarıda da görüldüğü gibi Süryani adının geçmişiyle ilgili farklı bilgi ve yorumlar mevcuttur. İsimleri konusunda farklı değerlendirmeler olan Süryanilerin, Hıristiyanlıktaki yerleri konusunda tartışma yoktur. Bu anlamda Hıristiyanlığın kurumsallaşması sürecinde ilk kiliseyi Antakya'da kurmalarıyla Süryaniler, Hıristiyanlık dininin en eski mensupları arasında idiler. Ayrıca, sadece kilise kurmakla kalmayarak, kendilerinde Hıristiyanlığı yayma sorumluluğu hissedecek kadar dindar olan Süryaniler, kilisenin kurulmasından sonra da bu kilise öncülüğünde Suriye, Lübnan, Anadolu, Urfa ve Mezopotamya çevresinde geniş çaplı misyonerlik faaliyetlerine girişmişlerdi. Süryanilerin dindarlıklarından gelen bu faaliyetleri, başlarına sorun açmakta da gecikmemişti (Küçük, 2008).

Diğer mezhep mensuplarının yanı sıra Süryanilerin bu şekildeki misyonerlik faaliyetlerini tehlikeli gören Roma bu faaliyetler üzerine, Hıristiyanlara karşı geniş çaplı katliamlara girişmişti. Buna karşılık olarak da bu olumsuz durumlar kendisini, kilise içinde yeni teolojik tartışmalar başlatmak suretiyle hissettirmişti. Her ne kadar bu zulüm karşısında yıpranmış olsalar da tartışmalar da çok olumsuz sonuçlar doğurmamıştı. Fakat Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte yaşanan teolojik tartışmalardan en çok etkilenenler yine de Süryaniler olmuştu. 325-320 tarihleri arasında yapılan iki tane konsil, Süryani tarihi açısından çok önemli olaylar olarak değerlendirilmekteydi. 431'de düzenlenen Efes Konsili'nde Antakya Süryani Kilisesi kökenli Nastur'un iki tabiatçı yaklaşımının reddedilmesi, onun ve taraftarlarının sürgüne gönderilmesine yol açmıştı (Özcoşar, 2006: 19).

Bu yaklaşımlar aynı zamanda, Süryaniler arasındaki ilk ayrışmayı da göstermekteydi. Tek tabiatçılık yaklaşımının reddedildiği ikinci konsil ise 451 tarihinde yapılan Kadıköy Konsili idi. Bu konsilde de yine Süryanilerin kabul ettiği Monofizm/tek tabiatçılık yaklaşımı reddedilmişti. Buna itiraz etmeleri üzerine de Süryaniler, Bizans ve Kadıköy yanlısı Hıristiyanlar tarafından zulme uğratılmışlardı. Bu zamandan itibaren de sürekli sıkıntı içerisinde hayatını sürdürmek zorunda kalmışlar, fakat sadece, Bizans'ın Perslerle olan mücadelesi sürecinde ihtiyaç duyulduğunda rahat edebildikleri süreç yaşamışlardı (Özcoşar, 2006: 20). Bu durum İslâm ordularının fetihlerine kadar da bu şekilde sürüp gitmişti.

İslam dini peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V)'den sonra İslâm orduları toplu halde ilk defa Hıristiyanlarla, Irak ve Suriye'nin fethinde karşı karşıya gelmişlerdi. Yüzyıllardır Roma ve Bizans kiliselerinden zulüm gören bölge

Hıristiyanları, İslam ordularının topraklarına girişini sevinçle karşılamışlar, hatta Süryaniler kendi dillerinde kurtarıcı anlamına gelen “Faruk” kelimesini de halife Hz. Ömer için kullanmışlardı. Bu örnekten çıkan ilk akla gelebilecek sonuç Süryanilerin Bizans'tan görmediği özgürlüğe, İslam yönetiminde sahip olmalarıydı (Çelik, 1996: 36).

Böylece de Abbasi halifelerinin hükümdarlığı ile dini inançlarını sorunsuzca eda edebilme anlamında rahat bir hayat sürmelerinin yanında, entelektüel üretimleri de daha elverişli durumlara ulaşmıştı. Bu çerçevede, “7.yy ve 9.yy arası süren iki yüzyıllık sürede felsefe, tıp, idare gibi alanlarda oldukça önemli roller üstlenmişler, Bağdat'ta Nasturi ve Yakubi Hıristiyanlar, Nusaybin ve Urfa/Edesse gibi okullarda Süryanice 'ye çevrilmiş olan Yunan düşüncesi eserlerini Arapça'ya çevirme gibi önemli bir görev de ifa etmişlerdi” (Erol, 2011: 131). Abbasi yönetimi altında, bu şekilde özellikle Süryaniler tarafından yapılan tercüme faaliyetleri ve yine Süryanilerin tıp, astronomi gibi bilimlerde yaptıkları çalışmalar da, bu dönemde, onların ön plana çıkmalarını sağlayan en önemli unsurlar halini almıştı.

Selçukluların Anadolu'ya gelişleriyle birlikte de Süryaniler, tam bir emniyet ve güvene kavuşmuşlardı. Çünkü Selçuklu Sultanları Anadolu'da karşılaştıkları Hıristiyan din ve mezheplerine karşı takip ettikleri siyaset sayesinde Anadolu'da Süryani, Ermeni ve Rum halklarını kendilerine bağlıyor, Bizans hâkimiyeti yerine Selçuklu hâkimiyetini tercih etmelerini sağlıyordu. Daha sonra ise Selçuklu hâkimiyetinin ardından gerek Moğol gerekse Timur döneminde yaşanan kargaşa tüm Anadolu halkları gibi Süryanileri de olumsuz etkilemişti. Bundan sonraki süreçte ise, Süryanilerin yaşadığı bölgelerde güçlü merkezi bir devletin varlığı için 16. yüzyıla kadar Osmanlı hâkimiyetini beklemek gerekecekti.

İdari bakımdan Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethiyle beraber Rumların baskısından kurtulan Süryaniler, kendileriyle aynı mezhebi yaklaşımlara sahip olan Kıpti ve Habeşlerle beraber Ermeni patrikliğine bağlanmışlardı. Bu duruma göre Süryaniler, Ermeniler içerisinde kısmen özerkliğe sahiptiler. Süryani din adamları tarafından yapılan seçimlerde gerçekleşen görev değişiklikleri, Ermenilere aktarılıyor oradan da sultana bildiriliyordu. 16.yüzyılda Yavuz'un bölgeyi almasıyla da bu durum değişmemiş, otoriteyi sarsmamak için geleneksel Osmanlı politikası doğrultusunda statünün devamı sağlanmıştı. Öte yandan Süryanilerin Ermeni Patrikliği 'ne bağlanmasının sebebi olarak da, devletin merkezi olan İstanbul'da Süryanileri temsil edecek birilerinin olmaması gösterilmekteydi (Özcoşar,

2006: 38). Osmanlı Devleti'nde Süryanilerin çoğunlukla bulunduğu ve Süryanilerin merkezi sayılan yer Mardin'di. Bunun en önemli sebebi, Süryani Kadim Patriklik merkezinin Mardin'e 5 km. uzaklıktaki Deyrulzaferan Manastırı olmasıydı.

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren Batı'nın ilerleyişinin fark edilmesi ve kötü giden mevcut durumu düzeltmek adına ıslahatlar yapılması gerektiğinin anlaşılmasıyla birlikte yenileşme hareketleri de başlamıştı. Devlet, birçok konuda Batı'nın ilerlemesini hedef almakla birlikte, kendi iç dinamiklerinin doğrultusunda da davranmak zorundaydı. Bir imparatorluk olarak birçok farklı milleti topraklarında bağlı tutmak, uzun yüzyıllar için mümkün ve kolay gibi görünse de, 19. yüzyıla gelindiğinde Batı'da başlayan ulusçuluk akımlarının da etkisiyle, Gayri Müslim topluluklarının bir arada tutulması konusunda bazı zorluklar yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti bu durumu düzeltmek adına, 19. yüzyıl boyunca birçok ıslahat girişiminde bulunmuş, ancak yine Batılı devletlerin müdahaleleriyle Gayri Müslimler arasında oluşan hoşnutsuzluğu giderememişti.

Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin giriştiği reformlar içinde Gayri Müslimler için yapılanlar büyük yer tutmaktaydı. Bunun en önemli sebebi olarak Batı'nın, Osmanlı topraklarında kendi menfaat alanlarındaki çıkarlarına ulaşma konusunda, Osmanlı içindeki Gayri Müslimleri kullanmaları, hedeflerine ulaşmada onları hareket noktası olarak belirlemeleri ve bu amaçla Osmanlı Devleti'ni sürekli reform yapmaya zorlamaları olarak görülmekteydi (Özcoşar, 2006: 27). Bunlara rağmen Gayri Müslimlerle ilgili yapılan bu ıslahatları sadece dış baskıya dayandırmak doğru değildi, çünkü bu düzenlemelerde Osmanlı'nın "*Gayri Müslimlerin sorunlarına verdiği önem ve onları daha huzurlu kılacak bir ortam meydana getirme gayreti*" de Osmanlı'nın ilk dönemlerinden beri uyguladığı siyaset olarak bilinen bir durumdu (Bozkurt, 1996: 9).

Aslında II. Mahmut döneminde başlayan, milliyetçilik akımının önüne geçme çabaları, daha yüzyılın başında Gayri Müslimlerin statülerinde değişiklik olacağıнын sinyalinin veriyordu. Ancak, hem Gayri Müslimlerin statülerinde hem de Osmanlı Devleti yapılanması içinde meydana gelen değişikliklerin en önemli noktası Tanzimat Fermanı'ydı. Bu fermanla birlikte getirilen, yeni bir eşitlik kavramı söz konusuydu. Fermana göre; din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün tebaanın can, mal ve namus güvenliği padişah tarafından sağlanacaktı. Yani artık hukuk ve kanun önünde bütün tebaanın eşit haklara sahip olacağıнын teminatı veriliyordu. İdari anlamda

yapılan değişiklikler sonucunda yine Őehir meclislerinde Gayri MÜsümlerin de MÜsümlenlerle eşit sÖz hakkı bulunacaktı.

Tanzimat Ferman'ından sonraki en önemli ve en köklü değişikliğin kaynağı ise 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'ydı. Bu ferman, bir bakıma, Rusya ve Fransa'nın Osmanlıdaki Gayri MÜsümleri himaye konusunda patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ilan edilmiŐti. Islahat Fermanı adeta, yalnızca Gayri MÜsümlerle ilgili maddeler içeriyordu. Islahat Fermanı'na göre; farklı dini cemaatler, kendiŐlerini yürütmek için meclisler oluŐturacaktı. Cemaatlerin birini diğerinden küçük tutmak ve küçültmek amacını taşıyan sÖz ve uygulamalar yasaklanacaktı. Osmanlı tebaasının hangi dinden olursa olsun kabiliyetleri doğrultusunda kamu hizmetlerine girmesi serbest olacaktı. Sivil ve askeri okullar herkese açık olacaktı. Yine askerlik yükümlülüğü, Gayri MÜsümler tebaaya da zorunlu olacak, ancak Gayri MÜsümlerden alınan ve bu haliyle özel bir vergi olan cizye, bedel olarak ödendiği taktirde askerlikten de muaf olunabilecekti (Findley, 2011: 92).

Tarafların davaları ise, farklı görüşlere mensup oldukları takdirde karma mahkemelerde, aynı cemaate mensup kişilerinki ise cemaat mahkemelerinde görülmeye devam edilecekti. Bunun üzerine de Islahat Fermanı gereği, Ferman'ın ilanından sonra patrikhaneler yeni nizamname hazırlıklarına başlamışlardı. Bunun sonucunda 1861'de Rum Patrikliği Nizamnamesi, 1863'te Ermeni Patrikliği Nizamnamesi, 1865'te Yahudi Milleti Nizamnamesi, 1878'de de Protestan Cemaati Nizamnamesi yürürlüğe girdi. 1876'ya geldiğinde ise Server PaŐa'nın başkanlığında, GayrimÜsümler ve MÜsümlenlerden oluşan bir komisyon ve Őúra-yı Devlet ile Meclis-i VÜkelâ tarafından maddeleri müzakere edilerek oluŐturulan "*Kanun-i Esasi*" ile Osmanlı'da yeni bir dönem baŐlıyordu. Osmanlı Devleti artık anayasası olan meŐrutî bir yÖnetime doğru gidiyordu. Bu anayasa ile Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes Osmanlı kabul ediliyordu. Tüm tebaa kanun önünde eŐitti. Tüm okulların devlet kontrolünde olduğu ve Gayri MÜsümlerin okullarında özel din dersi verilebileceği maddesi ile Gayri MÜsümlerin eğitim hakları da geniŐletilmiŐ oluyordu. Bunun yanında vergi konusunda MÜsümler ve Gayri MÜsümler eŐitliđi sağlanıyordu. Yine din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, Türkçe bilmek koŐuluyla herkes ehliyet ve kabiliyetine göre devlet memuru olabilecekti. Böylece de anayasayla getirilen haklarla da beraber, Tanzimat'tan beri deđiŐen Gayri MÜsümlerin statüleri, daha da güçleniyordu. Mart 1877'de aŐılan Meclis'te 180 MÜsümler mebus ile birlikte 60 GayrimÜsümler mebus da yer alıyordu (Eryılmaz, 1996: 18).

Kanun önünde de sağlanan bu eşitlik, hatta kimi zaman Müslüman nüfusun iddia ettiği gibi Gayri Müslimlerin lehine üstünlük, 19. yüzyıl milliyetçilik akımları sürecinden Gayri Müslimlerin olumsuz olarak etkilenmesini ne yazık ki engelleyememişti. Hem bu akımlar hem de Avrupa'nın Osmanlı tebaasındaki Gayri Müslimleri kendi çıkarlarına kullanma çabaları yapılan bu düzenlemeleri amacına ulaştıramamıştı (Bayburt, 2010: 47).

Tüm bu milliyetçi akımlar karşısında Süryanilerin tutumunun ne olduğu ise önemli bir konuydu. Osmanlı hâkimiyetinde dinlerini rahatça yaşamak dışında bit talebi olmayan Süryaniler, 19. yüzyıla gelindiğinde, acaba farklı tutumlar sergilemişler miydi? Bu durumda kendilerini, “tanrıdan en çok korkan millet” olarak tanımlayan Süryanilerin (Özcoşar, 2006: 32) bu cümlesi aslında birçok şeyi açıklamaya yetiyordu. Roma'dan beri gördükleri baskılar karşısında dinlerini daha sıkı savunmak zorunda bırakılan Süryaniler, inançları tehlikeye girmedikçe çok fazla ön plana çıkmamışlardı. Bu da onların siyasi ve idari anlamda iddialarının olmasının önüne geçmişti. İslam devletleriyle ilişkide oldukları dönemde ise, Osmanlı Devleti'nde son dönemlerindeki misyonerlerin faaliyetlerine kadar, inançlarını rahatça yaşama fırsatı buldukları için, Süryanilerin Osmanlı Devleti'nden idari talepleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar olmamıştı (Bayburt, 2010: 47).

Süryanilerin Ermeni Patrikliğiyle bağları bir anlamda idari ilişkiler şeklindeydi. Yukarıda da kısaca değinildiği gibi Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethiyle beraber Ermeni Patrikhanesine bağlanan Süryanilerin bu statüsü, Osmanlıların buraya gelişi yani Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethinden sonra da aynı şekilde devam etmişti. Öte yandan Ermeni kaynaklarına göre ise, Süryanilerin Ermeni Patrikhanesine bağlanması çok daha öncelere dayanmaktaydı. Hz. Ömer tarafından 638 yılında fethedilen Kudüs'te bu tarih öncesinde de Rum, Yakubi-Süryani, Ermeni, Kıpti ve Habeş Hıristiyanları tek hiyerarşide yaşamaktaydı. Fakat yine yukarıda belirtildiği gibi Kadıköy Konsilini reddeden Monofizit gruplar, yani Yakubi-Süryani, Ermeni, Kıpti ve Habeş nüfusunun çoğu, Kudüs'teki manastırlarından sürüldüler. Kalanlar ise Greklerden bağımsız bir Ermeni Piskoposluğu oluşturular. Böylece Kudüs'teki Hıristiyan hiyerarşisi ikiye bölünmüş oldu (Seyfeli, 2005: 125).

Bunun yanında, bu kiliselerin durumunun zaman zaman Rum ve Ermeni Patriklikleri arasında sorunlara sebep olması, Kudüs Ermeni Patrikliğinin Süryaniler üzerindeki etkisinin çok da köklü olmadığı izlenimini

vermekteydi (Özcoşar, 2006: 36). 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü almasından sonra, Kudüs Patriği II. Sarkis'e verdiği fermanla, Habeş, Kıpti ve Süryani toplumlarına sahip olma yetkisi Ermenilerin eline geçmişti.

Bazı kaynaklarda ise Deyrulzaferan merkezli Süryani Kadim Patrikliğinin 1783 yılında İstanbul Ermeni Patrikliğine bağlandığı ve bu tarihten önce Süryani Patriğinin Babıâli ile aracısız ilişki kurduğu belirtilmekteydi (Seyfeli, 2005: 69). Tüm bu farklı açıklamalara rağmen, 19. yüzyılda Süryanilerin Ermeni Patrikliğine bağlılığının devam ettiği görülmekteydi. Süryanilerin devletle ilgili tüm resmi işlemleri İstanbul Ermeni Patrikliği aracılığıyla yapılmaktaydı. Fakat Süryaniler için bu resmi anlamdaki bağlılık, kendi cemaat işlerinde hiç bir anlam ifade etmiyordu. Ermeni ve Süryanilerin aynı Patrikhane altında birleşmesi için iki sebep gösteriliyordu.

Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi anlayışı, bir diğeri ise, Ermeniler ve Süryaniler arasındaki mezhep birliği idi. Osmanlı Devleti'nin Ermeni Patrikhanesine verdiği fermanlarda Monofizit Süryani, Habeş, Kıpti ve Ermeni kiliselerinden "millet ve mezhepdaş" olarak bahsetmesi bunun bir göstergesi idi (Özcoşar, 2006: 39).

Bu idari birliktelik durumu sorunsuz gibi görünse de 19. yüzyıla gelindiğinde, Süryanilerin ayrılık çabaları çoktan başlamıştı. 1782'de Süryanilerin, Süryani Kadim ve Katolik Süryaniler olarak ikiye ayrılmasının sonrasında bu iki topluluk arasında da problemler çıkmaya başlamıştı. Bu sorunların başında kilise ve manastırları paylaşma problemi vardı. Her iki cemaat de sorunların çözümü için sık sık merkezi otoriteye başvurmak durumunda kalıyorlardı. Bu iki gurup arasında Katolik Süryaniler, Papa'ya bağlılıkları sebebiyle daha güçlü görünüyorlardı. Ve hatta bu sayede, Osmanlı Devleti içindeki Katoliklerin koruyucusu olan Fransızların desteğini de almış durumdadılar. (Özcoşar, 2006: 167).

Bunun yanında Süryani Kadimler çok daha zayıf bir durumda görünüyorlardı. Bunun sebebi de hem İstanbul'da kendilerini temsil edecek Patriklerinin olmaması hem de sarayla bağlantılarını ancak Ermeniler üzerinden kurabilmeleri idi. Bu durum, Süryanilerin İstanbul'da kendilerini temsil edecek bir kurum oluşturma çabalarını da hızlandırıyordu. Bu çabalar sonucunda da 1844 yılında Meryem Ana Kilisesine yerleşen Süryani Kadimler böylece, kendilerine İstanbul'da bir temsilcilik oluşturma hakkını elde etmiş oluyorlardı. Bununla birlikte, bu kilise üzerinde de yine Ermeniler ve Süryaniler arasında, ucu bugüne kadar bile uzanan tartışmalar da başlamıştı. Ermeniler, Kilisenin kendilerine ait olduğunu, Patrikleri

tarafından Süryanilere tahsis edildiğini söylerken, Süryaniler ise kilisenin daha önce İstanbul'a göç eden Süryani cemaatine ait olduğunu savunuyorlardı (Metin, 1999: 34).

Tartışmalar ne olursa olsun, sonuç olarak Süryaniler, kendileri için o güne kadar çok önemli bir sorun teşkil eden, İstanbul'da kendilerine ait bir temsil merkezi oluşturmuşlardı. Bu merkezle beraber Süryaniler, Osmanlı içerisinde olan değişimleri de fark etme fırsatı bulmuşlardı. Bu durumda Gayrimüslimlerin statülerinde olan değişikliklerin, idari konumla sınırlı olsa bile Ermeni Patrikliğine bağlılığın onları geri planda bıraktığını fark etmeye başlamışlardı. Ermenilerin Süryani nüfusunu, kendi nüfuslarını fazla göstermek amacıyla kullanmaları, bir yandan da Süryani kilise ve manastırlarına baskı yapmaları, Süryani Kadimlerin Ermeni Patrikliğiyle olan bağlılıklarını sona erdirmeye çabalarını hızlandırmalarına da sebep olmuştu. Resmi anlamda yapılan ilk girişim, 1873 yılında Patrik Petros döneminde yapılmıştı. Patrik Petros'un isteği, Ermeni milletinden ayrılıp, ayrı bir millet olmaktı. Benzer şekilde ikinci girişim ise 1893 yılında yapılmıştı. Bu kez sebep, Ermenilerin nüfus sayımları ve Süryani Kilisesi hiyerarşisine karışmalarıydı. Bu taleplere gelen cevapta Süryanilerle Ermenilerin farklı oldukları vurgulansa da ayrılımları konusundaki talep gerçekleşmemiş gibi gözüküyordu. Süryaniler ise bu taleplerini desteklemek amacıyla aynı dönemde Osmanlı idaresinde yaşanan bir başka olayı örnek gösteriyorlardı. Ortodoks Bulgarların, Rum Patrikhanesinden ayrılması, Süryanileri bu duruma benzer taleplerinde haklı çıkarmaktaydı. Bu çabalar sonunda Süryaniler bağımsızlıklarını kazanmamış olsalar bile, Ermeni Patrikliği'ne bağlılıklarını azaltmışlardı. 1914 yılına gelindiğinde bu çabalar Süryanilerin istediği sonuca ulaşmış ve bu tarihte Süryani Kadimler için ayrı bir nizamname hazırlanmıştı (Şimşek, 2005).

Tarihi süreç içerisinde dini ve idari olarak bu noktalardan geçen Süryanilerin, Osmanlı idaresinden değişik konularda talepleri de oluyordu. Osmanlı idari makamları da bu talepleri dikkate alıp uygulamaya koyuyordu. Bu taleplerden biri de Süryanilerin matbaa konusundaki talepleri idi (BOA. BEO DOSYA: 1040 GÖMLEK: 77967). Buna göre Süryaniler, Mardin Sancağı dâhilinde, daha önce Londra'dan getirip Mardin Sancağında, kendilerine ait Deyrülzaferan Manastırı'nda kurmuş oldukları matbaaları için Osmanlı idari makamlarından izin almak istiyorlardı. Bu vesile ile daha önce kurmuş oldukları matbaayı resmi izinli hale getirmek için Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ediyorlar, bu taleplerinin yerine getirilmesini istiyorlardı. Dâhiliye Nezareti de bu talebi aldıktan sonra gereğini yapmak üzere uygulamaya koyuyordu (BOA. Y.,PRK.MF.,

DOSYA: 2 GÖMLEK: 27).

Kendi manastırları içinde kurmuş oldukları matbaalarına izin alma konusundaki bu taleplerinden başka, Süryanilerin Osmanlı idaresinden talep etmiş oldukları başka istekleri de vardı. Bunlardan biri de, kıtlık ve kolera hastalığının vuku bulması üzerine, gündeme getirmiş oldukları talepleri idi. Osmanlı idaresine çekmiş oldukları telgraflarında Süryaniler, Mardin’de birkaç yıldır devam eden kıtlık ve koleradan mağdur olduklarından bahsederek, devletten bu konuda yardım talep ediyorlardı. Yardım talebi olarak da, üzerlerinde olan vergi ve bedelât-ı askeriyeden doğan borçlarının mümkünse affını, değilse ertelenmesini istiyorlardı (BOA. DH. TMIK. M. DOSYA: 126, GÖMLEK: 29: Rebiülevvel 1320).

Bu konuda da Ermeni Katolik murahhasası Süryani-i Kadim, Süryani ve Keldani Katolikleri merkeze telgraf çekerek taleplerini iletiyorlar, Osmanlı idari makamları da bu telgrafların gereğini yapmak üzere yetkililere gerekli talimatı gönderiyordu (BOA. DH. TMIK.M DOSYA: 126 GÖMLEK: 29 Rebiülevvel 1320).

Vergilerin mümkünse affı, değilse ertelenmesi ile ilgili talebin merkeze iletilmesinden başka, merkezin aldığı bir istihbarat üzerine, Süryani cemaat lehinde bu istihbaratın üzerine gitmesi de Osmanlı’nın Gayrimüslim tebaaya muamelesi açısından önemli bir başka örnek olaydı. Bu durumda, merkeze iletilen istihbarata göre Süryanilerden biriken vergi borçlarının toptan ödenmesi istenmekteydi. Bunun öğrenilmesi üzerine, bu durumun doğru olup olmadığı, bölgeye gönderilen talimatla öğrenilmeye çalışılarak, böyle bir tazyikin önüne geçilmeye çalışıldığı belgede belirtilmiş oluyordu. Bölgeye gönderilen talimatta, durumun öğrenilerek tekrar bildirilmesi uyarısı yapılarak, bu şikâyetin ihmal edilmeden ne derece titizlikle üzerinde durulduğu gösterilmiş de oluyordu (BOA. DH. TMIK.M DOSYA: 133 GÖMLEK: 63: Rebiülahir 1320).

Bunlardan başka ayrıca, Osmanlı idarecilerinin Gayri Müslim tebaasına hoşgörü anlayışıyla yaklaştığının bir başka resmi örneği de kiliseye ait mallara yapılacak muamele idi. Bu durumda Diyarbakır Vilayeti ’ne yazılan talimata göre, Mardin Süryani milletine ait manastır ve kiliselerin toprak vesairesinin vergiden muaf olduğu bildiriliyordu (BOA. BEO DOSYA: 914 GÖMLEK: 68537: N/ H.1314). Bu muafiyet de yine Osmanlı’nın, Gayrimüslim tebaanın yönetiminde göstermiş olduğu hoşgörünün bir başka deliliydi.

Yine, Süryanilerden Osmanlı idaresine müracaatla yapılan başka yardım talepleri de Osmanlı idari makamlarınca ihmal edilmiyor, bu taleplerin gereği yerine getirilmeye çalışılıyordu. Bu çerçevede yine merkeze iletilen bir yardım talebinde Mardin Süryani Patriği Batras'ın eşkıyaların saldırılarından doğan şikâyetleri dile getiriliyordu. Adliye Nezareti'ne yazılan şikâyet dilekçesine göre Mardin Süryani Patriği Batras, eşkıyanın kışlalara kadar girdiğini dile getiriyor, bu konudaki yardım taleplerini iletliyordu. Osmanlı idari makamları da herhangi bir ihmal göstermeden bu şikâyetin üzerine giderek araştırıyor ve sonuç olarak da bu şikâyetin doğru olmadığı bilgisine ulaşıyordu (BOA. DH. MKT: DOSYA: 1670 GÖMLEK: 7: RA/1307). Böylece Osmanlı idari makamları, belgeden de anlaşılacağı üzere, şikâyetleri ihmal etmiyor, sonuç alınuncaya kadar da şikâyetlerin gereğini yerine getirmeye gayret ediyordu.

Tebaası içinde, Gayri Müslimlerin liderlerini muhatap alan Osmanlı, onların talepleri hususunda gereğini yaparken, Gayri Müslimlerin liderleri kaynaklı sorunlarla karşılaşmıyor da değildi. Bu manada Osmanlı arşiv vesikaları arasında var olan bir belgeye göre Mardin'deki Süryani Patriğinin halkı kışkırtmaya çalıştığından şikâyet ediliyordu (BOA. DH. MKT DOSYA: 1558 GÖMLEK: 118).

Mardin Sancağından Diyarbakır Vilayeti 'ne yazılan vesikaya göre Mardin'deki Süryani Patriğinin, cemaati ile ilgili konularda değil de şahsi kaygılarından dolayı kendi milletini kışkırttığından bahsediliyordu. Buna göre Patrik, şahsi kaygılarına cemaatini dâhil ederek, onları hükümet aleyhinde şikâyetlerde bulunmaya teşvik ediyordu. Bu durumun tespit edilmesi üzerine de Mardin sancağı yetkilileri tarafından Diyarbakır Vilayeti 'ne hatırlatmada bulunularak, Patriğin bu tavırlarının uyarılmak üzere Adliye Nezaretine bildirilmesi isteniyordu (BOA. DH. MKT DOSYA: 1558, GÖMLEK: 118).

Mardin Sancağı tarafından Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen bu yazıda Patriğin, azarlanması, sürülmesi ya da herhangi bir ceza verilmesi gibi tavsiyelerde bulunulmayıp, Patriğe nasihatle bulunulması tavsiyesinin yapılması, Osmanlı'nın Gayri Müslim tebaasına nasıl muamele ettiğinin bir başka göstergesi idi (BOA. DH. MKT DOSYA: 1549 GÖMLEK: 83 Safer 1306).

Aslında, iç güvenliğinde bu şekilde zaaf oluşmasına yol açan durumlarda devletlerin, buna sebep olanlara nasihat yollu uyarılarda bulunulması pek fazla başvurulan yol olmamakla beraber, Osmanlı'nın yine nasihate

başvurması, onun bu konudaki hoşgörü anlayışını sergileyen bir husustur. Çünkü konu, belgede ne olduğu belli olmayan Patriğin şahsi bir arzusundan kaynaklanan bir kışkırtma hareketidir ve bunun, bir diğerlerine örnek olmaması için güvenlik zafiyeti oluşturur kaygısıyla cezalandırılması beklenir. Fakat Osmanlı öyle yapmıyor yine de nasihat yolunu tercih ediyordu (BOA. DH. MKT DOSYA: 1549 GÖMLEK: 83).

Süryani Cemaati-Osmanlı ilişkilerine örnek olacak bir başka olay da Süryani mabet ve mezarlıklarına yapılan saldırılarla alakalı bir hadisenin bildirilmesi idi. Mardin Süryani Kadim Patrikliği tarafından gönderilen şikâyet dilekçesine göre, Ermeniler tarafından Süryani mabet ve kabirlerine müdahale ve saldırılarda bulunulduğundan bahsediliyor ve bu konuda Osmanlı idaresinden yardım talep ediliyordu. Bunun üzerinde Osmanlı idarecileri, bu dilekçenin gereğini yapmak üzere, yetkililere talimatı gönderiyordu (BOA. DH. MKT DOSYA: 2023 GÖMLEK 122).

Bu noktada ilginç olan ve dikkatlerden kaçmaması gereken husus, her ikisi Hıristiyan olan Ermeni ve Süryaniler arasındaki bu vak'ada, Müslüman Osmanlı idaresinden yardım istenmesi idi. Hıristiyan Ermenilerden görmediği anlayışı, Süryaniler, Müslüman Osmanlı idaresinden bekliyordardı. Osmanlı idaresi de bu duruma elbette kayıtsız kalmıyor ve gereğini yapıyordu. Zaten Osmanlı idarecileri her ne kadar Süryanilerin de devleti olsa, bu duruma kayıtsız kalacak olsalar, bunu Süryaniler de bilir ve müracaatta bile bulunmazlardı. Süryanilerin müracaatta bulunmaları ve Osmanlı idaresinin bu müracaata sorumlu devlet ciddiyeti ve hoşgörü anlayışı çerçevesinde yaklaşması, Osmanlı idarecilerinin Hıristiyan Ermenilere karşı kendisini yardımcı görecekle ve ona müracaatta bulunacak derecede, Süryanilerce yakın hissedildiğinin bir başka örneğiydi. Bunun yanında, bu belgenin işaret ettiği bir başka durum da, Osmanlı Devleti'nin millet sistemi içinde ayrı bir yere sahip olmasa bile Süryani halkına sorunlarını çözecek şekilde yaklaşmasıdır. Bu durumu bağlı bulunduğu üst olan Ermeni Patrikliğiyle çözmelerini önermek, Süryanilerim bağlı buldukları Ermenilerin insafına terk etmek yerine, kendisinin müdahale etmesi bunun en iyi göstergesidir.

Bu belgede ele alınan durum Osmanlı idarecilerin ilgilendikleri husus olmakla birlikte tek bir örnek de değildi. Bu anlayış, Osmanlı idarecilerinin zaman zaman sergiledikleri münferit tavırlar değil, Osmanlı idari düzeninin gereği olan bir tavırlardan biriydi. Nitekim bir başka belgede ele alınan benzer husus da bunu doğruluyor, bu olayın münferit bir olay olmadığını belgelemiş oluyordu. Bu belgeye göre de Ermeniler tarafından,

Kudüs'te çok önemli bir ibadet yeri olan ve Süryani cemaatine ait olan Kamame kilisesine ve müştemilatına Ermenilerce yapılan müdahaleden bahsediliyordu. Dâhiliye Nezareti'ne kadar ulaştırılmış bu şikâyet üzerine de Osmanlı idarecileri, yetkililere bu durumun üzerine gidilmesi talimatını veriyordu (BOA. DH. TMIK.M.. DOSYA: 81 GÖMLEK: 53: 17).

Osmanlı idarecilerinin yukarıda bahsedildiği gibi birçok değişik hususta yapmış oldukları yardım müracaatlarının yanı sıra, Süryanilerin sıkıntı çektiği ve devletin onların hukukuna dikkat ettiği bir başka önemli hadise daha vardı. Bu da Süryani Kadim Patrikliğinin nereye bağlanacağı hususu idi. Bu hususta Katolikler, Süryani Kadim Patrikliğinin kendilerine bağlanacağı haberlerini yayıyorlardı (BOA. BEO DOSYA: 246 GÖMLEK: 18403).

Osmanlı idarecileri de bu durumun farkında idiler ve bu şayiaları dikkatle takip ediyorlardı. Bu konudaki, dikkatlerinden başka, bu şayiaların doğru olmadığını açıklıyorlar ve bu haberlerin Katolikler tarafından yayıldığını ilan ediyorlardı. Bu açıklamalarla da Süryani Kadim Patrikliğinin Katoliklere bağlanamayacağını ilan ederek Süryani cemaatini rahatlatıyorlardı (BOA. BEO DOSYA: 256 GÖMLEK: 19680).

Yine bu duruma benzer bir durum olarak, Mardin Sancak Meclisindeki Süryani aza yerine Katolik aza getirilmesine karşı Osmanlı idarecileri yine devlet ciddiyeti, dikkati ve sorumluluğuyla hareket ediyor, Süryani aza hakkının Katoliklerce gasp edilmesine engel oluyordu (BOA. DH. MKT DOSYA: 1330 GÖMLEK: 62: Ra/1297).

Bu şekilde Osmanlı idarecilerinin, Süryani cemaatinin sorunları ile ilgilenmesi, işlerinde onlara yardım etmesi, idari prosedürlerde her türlü kolaylıkları sağlaması (BOA. HR. MKT DOSYA NO: 246 GÖMLEK 27: 2/Z/ 1274), gerektiğinde cemaat liderleri ile yakın ilişkiye girmesi, onlara da işlerinde kolaylıklar sağlaması ve hatta sırası geldiğinde ödüllendirmeden de kaçınmaması (BOA. DH. MKT DOSYA: 2350 GÖMLEK: 40: Muharrem 1318), Süryani Cemaatinin dikkatini çekiyor ve Cemaat de Osmanlı idaresine bunlardan duydukları memnuniyeti ifade ediyordu. Bu tür desteklerden dolayı da Mardin'deki Piskoposlardan ve Papazlardan Padişaha, teşekkür yazıları gönderiliyordu (BOA. Y. MTV DOSYA: 162 GÖMLEK: 165: 12 Safer 1315).

Süryani cemaatinin Osmanlı Devleti'nden yerine getirilmesini istediği bu ve bunun gibi talepler, devletin tebaasına sağladığı haklardı. Müslüman

devlet, Hıristiyan tebaasına bu ve bunun gibi talepleri isteyecek şekilde cesaret verir, Hıristiyan tebaa da bu ve bunun gibi talepleri Osmanlı idaresinden isterdi. Gayri Müslim tebaasının, Müslüman Osmanlı Devletinden istediklerini talep etme konusundaki bu rahat tutumları, Osmanlı Devleti'nin Gayri Müslim tebaasını sağlamış olduğu engin hoşgörü anlayışının sonucuydu.

Kaynaklar

- ASLAN, T. (2010) “Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve İdari Tarihinde Adalet ve Musavat Meselesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, Temmuz – Ağustos – Eylül, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, <http://www.akademikbakis.org/>
- BAYBURT, D. (2010) “Milli Mücadele Döneminde Süryaniler”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 3 Sayı 6, s.45-72.
- BOZKURT, G. (1996) *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, M. (1996) *Ortadoğu Mozaiği Süryaniler Nasturiler*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sayı 4, Elazığ.
- ÇELİK, M. (2002) “Tarihte Türk Süryani İlişkileri”, *Yeni Türkiye*, Sayı 44 (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı), Mart- Nisan, Ankara.
- DEMİRAĞ, Y. (2002) “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 13, ss. 15-33.
- EROL, S. (2011) “Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanilerine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16, ss.129-137.
- ERYILMAZ, B. (1996) *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul.
- FINDLEY, V., Carter, (2011) *Modern Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KENANOĞLU, M. Macit, (2004) *Osmanlı Sistemi Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları*, İstanbul.
- KÜÇÜK, G. Z. (2008) *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- METİN, E. (1999) “Güzel ve Hain Dost, HETO”, *Süryani Edebiyat Dergisi*, Yıl. 1, Sayı. 1, İstanbul.
- SEYFELİ, C. (2005a) “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)”, *Süryaniler ve Süryanilik I*, (Hazırlayanlar: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Orient Yayınları, Ankara.

- SEYFELİ, C. (2005) “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin İdari Yapısı: Ermeniler Örneği”, *Milel ve Nihal Dergisi*, Yıl. 2, Sayı. 2, İstanbul, ss.124-156.
- ŞİMŞEK, M. (2005) “Süryani Kadim Ortodoks Kiliseli Patrikhane Nizamnamesi”, *SBARD*, Sayı. 6, ss.725 - 742.
- ÖZCOŞAR, İ. (2006) *19. yüzyılda Mardin Süryanileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Kayseri.
- TÜRKÖNE, M. (1995) *Osmanlı Modernleşmesinin Kökenleri*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul.

Arşiv Belgeleri

- BOA, BEO DOSYA: 914 GÖMLEK: 68537: N/1314.
- BOA, BEO DOSYA: 1040 GÖMLEK: 77967.
- BOA, BEO DOSYA: 914 GÖMLEK: 68537: N/1314.
- BOA, BEO DOSYA: 246 GÖMLEK: 18403.
- BOA, BEO DOSYA: 256 GÖMLEK: 19680.
- BOA, BEO DOSYA: 1040 GÖMLEK: 77967.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 1549 GÖMLEK: 83 safer 1306.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 2023 GÖMLEK 122.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 1670 GÖMLEK: 7: RA/1307.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 1558 GÖMLEK: 118.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 1549 GÖMLEK: 83 safer 1306.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 2023 GÖMLEK 122.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 1330 GÖMLEK: 62: Ra/1297.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 1670 GÖMLEK: 7: RA/1307.
- BOA, DH. MKT DOSYA: 2350 GÖMLEK: 40: Muharrem 1318.
- BOA, DH. TMIK. M. DOSYA: 81 GÖMLEK: 53: 17 ağustos 317 ve 5 Şubat 315.
- BOA, DH. TMIK. M DOSYA: 133 GÖMLEK: 63: rebiülahir 1320.
- BOA, DH. TMIK. M DOSYA: 126 GÖMLEK: 29: rebiülevvel 1320.
- BOA, HR. MKT DOSYA: 246 GÖMLEK 27: 2/Z/ 1274.
- BOA, MTV DOSYA: 162 GÖMLEK: 165: 12 safer 1315.
- BOA, Y., PRK. MF. DOSYA: 2 GÖMLEK: 27.

